

Dr. Öğr. Üyesi

Metin MENEKŞE

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1192-3161>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
m.menekse@mu.edu.tr

Başvuruda bulundu.

Applied

Kabul edildi.

Accepted

Eser Geçmişi / Article Past:

27/08/2022

14/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1167749>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1889-1890 Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Mevcut Olan Rüşdiye Mekteplerine Dair Tespit Edilen Bir İstatistiğin İncelenmesi

An Investigation of a Determined Statistic About the Rushdiye Schools Existing in the Ottoman State Between 1889-1890

Öz

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan yenilik hareketleri, Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan II. Mahmud (1808-1839) devirlerinde gerçekleştirilen köklü ıslahatlarla geliştirilmiştir. Bu yenileşme hareketleri, Sultan Abdülmecid (1839-1861) devrinde ilan edilen 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla da modernleşme ekseninde önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Sultan II. Mahmud devrinde ilköğretim zorunlu hale getirilirken, aynı zamanda devlet kademelerine memur yetiştirmek ve sıbyân ile askerî okullar arasındaki boşluğu doldurmak için rüşdiyeler açılmıştır. İlk erkek rüşdiye mektebi 1847 yılında İstanbul'da açılmış, ardından İstanbul'da ve taşrada rüşdiyelerin açılmasına devam edilmiştir. Bir süre sonra kız rüşdiyelerinin açılması ve Hristiyan çocukların da rüşdiyelere dâhil olmasıyla her geçen gün rüşdiyelerin sayısı artmıştır. En nihayetinde 1913 yılına kadar resmi statülerini devam ettiren rüşdiyeler, hemen hemen imparatorluğun her köşesinde açılmış ve modern eğitimin yaygınlaşmasında önemli bir işlev görmüştür.

Bu çalışmada, H.1307/M.1889-1890 yıllarına ait bir istatistik üzerinde durulmuştur. *Osmanlı Arşivi*'nde tespit edilen bu istatistikte, H.1307/M.1889-1890 yıllarında ülke genelinde mevcut olan rüşdiyelerin idari birimler itibariyle dağılımı ve sayıları detaylı bir şekilde verilmiştir. İstanbul ve taşrada eğitim veren rüşdiyeler kız ve erkek mektepleri olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu istatistiğin, 1889-1890 yıllarında rüşdiye sayısını toplu bir şekilde görmek ve hangi idari birim içerisinde kaç rüşdiyenin aktif olduğunu tespit etmek adına önemli olduğu düşünülmüş ve bu çalışmada değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul ve Taşra, Eğitim Kurumları, Rüşdiye Mektepleri, 1889-1890 Yılları İstatistiği

ATIF: MENEKŞE Metin, "1889-1890 Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Mevcut Olan Rüşdiye Mekteplerine Dair Tespit Edilen Bir İstatistiğin İncelenmesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (673-713)

CITE: MENEKŞE Metin, "An Investigation of a Determined Statistic About the Rushdiye Schools Existing in the Ottoman State Between 1889-1890", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (673-713)

Abstract

The innovation movements that started to be seen in the Ottoman State since the 18th century were developed with the radical reforms carried out during the reigns of Sultan Selim III (1789-1807) and Sultan Mahmud II (1808-1839). These innovation movements reached an important level in the axis of modernization with the declaration of the Tanzimat Edict dated November 3, 1839, which was declared during the reign of Sultan Abdülmecid (1839-1861). While primary education was made compulsory during the reign of Sultan 2nd Mahmud, Rushdiye Schools were opened to train civil servants for state levels and to fill the gap between primary (sıbyân) and military schools. The first boys' Rushdiye School was opened in Istanbul in 1847, and then Rushdiye schools were tried to be opened in the provincials. After a while, the number of Rushdiye schools increased with the opening of the girls' Rushdiyes and the inclusion of Christian children in the Rushdiye schools. Finally, rushdiyes, continued their official status until 1913, were opened in almost every corner of the empire and played an important role in the spread of modern education.

In this study, a statistics of the years 1889-1890 are emphasized. In this statistic, which was determined in the Ottoman Archives, the distribution of their to administrative units and numbers of the rushdiyes, which were available throughout the country in the years 1889-1890, are given in detail. Rushdiye schools, which provide education in Istanbul and the provincials, were evaluated separately as girls' and boys' schools. This statistic was thought to be important in order to see the all numbers of Rushdiye Schools in 1889-1890 and to determine how many Rushdiye Schools students were active in which administrative unit, and it was tried to be evaluated in this study.

Keywords: Ottoman State, Istanbul and Provincial, Education Foundations, Rushdiye Schools, Statistics for the Years 1889-1890.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Kurumları: Rüşdiyeler

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan yenilik hareketleri, Sultan III. Selim devrinde (1789-1807) Nizam-ı Cedit adı verilen “yeni düzen” ile birlikte oldukça belirginleşmiş, Sultan II. Mahmud devrinde (1808-1839) gerçekleştirilen daha köklü ıslahatlarla geliştirilmiş ve Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışının hemen sonrasında ilan edilen 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla da modernleşme ekseninde önemli bir seviyeye ulaşmıştır.¹ Bu süreçte eğitim alanında da önemli gelişmeler yaşanırken,

1 Osmanlı Devleti'nde modernleşme ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V-VII, TTK Yayınları, Ankara 2011; Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011; 150. Yılında *Tanzimat*, (Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), Cilt: 2, E yayınları, İstanbul 2010; Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Hür Güldü), Kapı Yayınları, İstanbul 2008; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2007; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform: 1856-1857*, (Çev. Osman Akınhay), Agora

özellikle Sultan III. Selim ile başlayıp² Sultan II. Mahmud devrinde devam eden eğitim yoluyla devletin yeniden eski gücüne kavuşacağı kanaati, biraz daha temel ıslahatları ortaya çıkarmıştır. Yüzyılın ortasına gelindiğinde ise devlet, artık eğitimde üzerine düşen görevlerin bilincine varmıştır. Bunun için de devletçe yeni mekteplere mali yardımlar yapılmaya, eğitim giderleri için vergi yoluyla kaynak temin edilmesine, öğretmenler yetiştirilmesine, eğitimde merkez ve taşra teşkilatının oluşturulmasına başlanmıştır. Burada önemli nokta ise, eğitim alanındaki bütün bu çabaların, eğitim sisteminin yeniden ve daha da önemlisi modern bir biçimde dönüştürülmesini sağlamaya yönelik olmasıdır.³

Sultan II. Mahmud devrinde 1824 yılında yayınlanan *Talim-i Sıbyan Fermanı*'na uygun olarak İstanbul'da bulunan sıbyan mekteplerindeki eğitim zorunlu hale getirilmiştir.⁴ 7 Temmuz 1838'de *Meclis-i Umûr-ı Nâfia* adı altında özellikle eğitim işleriyle ilgilenen bir meclisin teşkil edilmesiyle de modern eğitim için gerekli teşkilatlanma başlamıştır.⁵ Bu meclis tarafından çok sayıda okula ihtiyaç duyulduğu, ders programlarıyla kitapların düzenlenmesi gerektiği, mektep ve hocaların teftiş zorunluluğu, müfredatın ıslahının gerekliliği önemle vurgulanmıştır. Daha sonra bütün eğitim ve öğretim işlerini planlamak ve yürütmek üzere 11 Mart 1839 tarihli bir irade ile *Evkâf-ı Hümayun Nezareti* bünyesi içinde *Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti* kurulmuş ve evkaf müfettişlerinden İmamzade Esad Efendi de bu nezaretin başına atanmıştır.⁶

Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından hazırlanan ve 5 Şubat 1839 tarihinde *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanan lâyhada⁷ ise, eğitimde reform yapılmasının zaruret olduğu ve hatta memleketin kurtuluşunun buna bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu anlamda ilk önce İstanbul'da olmak üzere büyük camilerin yanına yapılmış olan sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi olarak *sınıf-ı sâni* ismiyle yeni mekteplerin açılacağı belirtilmiştir. Böylece *sınıf-ı evvel* olarak tanımlanan ilk kademe sıbyan mekteplerinin üstünde bir yapılanmaya işaret edilmiştir. Ancak Sultan II. Mahmud bu tanımlamayı uygun bulmamış, *sınıf-ı sâni* yerine *Mekâtib-i Rüşdiye* adının verilmesini istemiştir.⁸ Sultan tarafından kullanılan *Rüşdiye*

Kitaplığı, İstanbul 2005; Edouard Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1989.

- 2 1775 yılında kurulan *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun* ile başlayan eğitim kurumlarındaki modernleşmeyi, Sultan III. Selim devrinde 1795 yılında kurulan *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun* takip etmiştir. İki kurumla ilgili bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XXXI, İstanbul 2006, s. 514; Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XXXI, İstanbul 2006, s. 516.
- 3 Teyfur Erdoğan, "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı-I", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, Ocak 1996, s. 185-187.
- 4 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2008*, Pegem Akademi, Ankara 2008, s. 151.
- 5 *Meclis-i Umûr-ı Nâfia* tarafından alınan kararlar ile ilgili olarak bkz. Mahmud Cevad (İbnü's Şeyh Nafi), *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1338, s. 6-20.
- 6 Teyfur Erdoğan, *a.g.m.*, s. 190-191.
- 7 Teşkilât ve düşünce yönünden yenilikler taşımakta olan layihanın tam metni için bkz. *Takvim-i Vekâyi*, Sayı: 176, 21 Zilkade 1254/5 Şubat 1839.
- 8 Mahmud Cevad (İbnü's Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 4-20; Ayrıca bkz. Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 15- 25; Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 19-43.

kelimesine bakıldığında, Arapça *rüşd* kelimesinden türetilmiş olup *Kâmûs-ı Türkî*'de üç anlamı verilmiştir: 1. *doğru yolda gitme, doğru yolu bulma*; 2. *doğru düşünme, akıl ve temyiz sahibi olma*; 3. *balığ olma, buluştur*. Rüşdî ya da *rüşdiye* kelimesinin anlamı ise, *balığ ve sinn-i rüşde vasıl olan çocuklara mahsus* demektir.⁹ Bu dönemde *sinn-i rüşd* yani *rüşd yaşı* ise 14'tür.¹⁰ Dolayısıyla mekteplerden mezun olan bir öğrencinin devlet memuru olabilmesi için gerekli fikrî ve aklî olgunluğa erişmesine önem veren Sultan II. Mahmud'un bu mekteplere *rüşdiye* ismini verdiği anlaşılmaktadır.¹¹

Rüşdiyelerin açılmasıyla, sıbyan ile askerî okullar arasındaki boşluğu doldurmak ve devlet kademelerine memur yetiştirmek amaçlanmıştır.¹² Bu amaç doğrultusunda da 1839 yılında önce *Mekteb-i Maârif-i Adliyye*, ardından *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye* isimlerinde rüşdiye düzeyinde ilk mektepler açılmıştır.¹³ Buralardaki eğitimin olumlu sonuç verdiği görülünce de bu tip okulların yaygınlaştırılması kararlaştırılmıştır.¹⁴ Nitekim 1 Mart 1845'te kurulan *Muvakkat Maârif Meclisi*'nin çalışmaları sonucu rüşdiye mekteplerinin temelleri atılmıştır. Ertesi yıl, yani 31 Aralık 1846¹⁵ tarihinde de *Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti*'nin yerine, *Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti* adıyla yeni bir müdürlük kurulmuştur.¹⁶

Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti, devletin dört bir yanında rüşdiye mekteplerinin kurulmasında bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim ilk rüşdiye mektebi, 1847 yılında İstanbul'da, Davud Paşa İskeleyi civarında eski bir sıbyan mektebi olan *Nazperver Kadın Mektebi*'nin¹⁷ rüşdiyeye çevrilmesiyle açılmıştır. *Davud Paşa Rüşdiyesi* adını alan mektebin açılması, *Mekâtib-i Umûmiyye* Nâzırı Kemal Efendi'nin çabalarıyla olmuştur. Kemal Efendi, *Davud Paşa Rüşdiyesi*'nde bizzat hocalık yapmış, okulda okutulmak üzere Farsça kitabını kendisi yazdığı gibi Türkçe ibare ve fen kitapları ile diğer bazı kitapları da güvendiği kişilere yazdırmıştır. Ahmed Cevdet Paşa¹⁸ da *Malûmat-ı Nafîa* (faydalı bilgiler)

-
- 9 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Günöğdü vd.), İdeal Kültür Yayıncılık, Ankara 2011, s. 516.
- 10 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: II, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940, s. 323.
- 11 Nitekim Osman Ergin de *Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserinde, II. Mahmud'un bu yeni açılacak mekteplerde çocukların rüşdüne erinceye kadar okuyacaklarını düşünerek *rüşdiye* adını tercih ettiğini belirtir.
- 12 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 40. Akyıldız'ın da belirttiği üzere rüşdiyeler, sadece devletin ihtiyacı olan memur yetiştiren bir okul olmayıp Harbiye Mektebi'ne öğrenci gönderme özelliği ile de hem sivil hem de askeri bürokrasini kapısının açıldığı mektepler olmuştur. Bkz. Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 241.
- 13 Bu iki modern okulla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "Mekteb-i Maârif-i Adliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2. Cildinde, Ankara 2019, s. 236-238; Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, (Ed. H. C. Güzel), Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 45-50.
- 14 Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 3.
- 15 Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 31. *Erdoğdu*, bu tarih için "13 Ocak 1846 veya 9 Ocak 1847" bilgisini düşmüştür. Bkz. Teyfur Erdoğan, *a.g.m.*, s. 199.
- 16 Ayşegül Altınova, *a.g.t.*, s. 120-152; Fatma Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 25-44.
- 17 Nitekim bir arşiv vesikasında; "(...)Dersaadet'te küşâd olunan beş aded rüşdiye mektebinden birisi Davud Paşa İskeleyi civarında kâin Nazperver Kadın Mektebi olub mekteb-i mezbur diğer mekteplerden evvel rüşdiye ittihaz kılınmış..." şeklinde ibare yer almaktadır. Bkz. *BOA, İ.DH.*, 175/9411, 21 Cemaziyelahir 1264/25 Mayıs 1848.
- 18 Cevdet Paşa, herhangi bir ıslahat girişiminde bulunulmadan rüşdiye mekteplerinin açılmasını da eleştirmiş ve şu ifadelerle yer vermiştir: "*Mekâtib-i rüşdiyye küşad ile tariyk-i terakkiyde bir adım*

kitabını yazmıştır. Avrupa’da tahsil görmüş olan Selim Sabit Efendi ise rüşdiyeler için ihtiyaç duyulan çeşitli kitaplar yazmıştır.¹⁹ *Davud Paşa Rüşdiyesi*’nde eğitim gören öğrenci sayısı birkaç ay zarfında 100’ü aşmış ve mevcut mekân yeterli gelmediğinden bir dersane ilavesi gerekli görülmüştür.²⁰

Davud Paşa Rüşdiyesi’nde *usûl-i cedîd* üzere Arapça, Farsça, Hesab ve Coğrafya dersleri okutulmuştur. İlk eğitim-öğretim yılının sonunda Bâbîâli’de Sultan Abdülmecid’in huzurunda yapılan sınavda²¹ öğrenciler üstün başarı gösterince de rüşdiyelerin artırılması kararlaştırılmıştır.²² Nitekim İstanbul’da Üsküdar, Tophane, Bayezid ve Babîâli civarındaki Ağa Camii’nde 4 rüşdiye daha açılmış ve rüşdiye sayısı 5’e ulaşmıştır.²³ Rüşdiye sayısındaki artış, *usûl-i cedîdeye* göre öğretmen yetiştirecek bir okulun da açılmasını zorunlu hale getirmiştir.²⁴ Nitekim rüşdiyelerin öğretmen ihtiyacını temin etmek üzere Fransız okulları örnek alınarak²⁵ 16 Mart 1848 tarihinde *Dârülmualimîn* açılmıştır.²⁶ *Dârülmualimîn*’in nizamnâmesi, Ahmed Cevdet Paşa tarafından 1 Mayıs 1851’de hazırlanmış ve 21 Mayıs 1852’de yürürlüğe girmiştir.²⁷ İbtidâilerin 1862 yılı itibariyle tesis edilmesinin ardından buralara gerekli öğretmen ihtiyacının karşılanması için de 1868’de *Dârülmualimîn-i İbtidâiye* (*Sıbyan*) açılmış, müdürlüğüne de Mehmed Cevdet Efendi getirilmiştir.²⁸ 1868’de *Dârülmualimîn-i İbtidâiye*’nin açılmasıyla birlikte 1848’de açılan *Dârülmualimîn* artık *Dârülmualimîn-i Rüşdi* olarak isimlendirilmiştir.²⁹ Böylece *Dârülmualimîn*’in hem ilkokul hem ortaokul şubesi açılmıştır.

ileri atıldı. Lâkin işin ortasından başlanılmış oldu. Zira meclis-i muvakkatin tertibine nazaran ibtida mekâtib-i sıbyan ıslâh olunup da anlardan yetiştirilecek çocuklar için mekâtib-i rüşdiyye küşad olunmak lâzım gelirken mekâtib-i sıbyan hâli üzere kaldı...” Bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 11.

- 19 Muammer Demirel, *a.g.m.*, s. 50-59.
- 20 *BOA, İ.DH.*, 175/9411, 21 Cemaziyelahir 1264/25 Mayıs 1848.
- 21 Farklı zamanlarda imtihanlar yapılmasına devam edilmiştir. Örneğin 1848’de *Meclis-i Vâlâ*’da yapılan imtihan ile ilgili olarak bkz. *BOA, İ.DH.*, 175/9470, 3 Şaban 1264/5 Temmuz 1848.
- 22 Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXV, İstanbul 2008, s. 301.
- 23 Mahmud Cevad (İbnü’ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 54; Ayşegül Altınova, *a.g.t.*, s. 120-152; Fatma Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 25-44.
- 24 Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, s. 301.
- 25 Abdülkadir Özcan, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 444.
- 26 Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 571. *Dârülmualimîn*’in kuruluşuna ilişkin yayımlanan resmi tebliğde “*ileride mekâtib için hoca lâzım oldukça oradan alınmak üzere*” denilmiştir. Bkz. Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yayınları, Ankara 1964, s. 31. Ayrıca, *Dârülmualimîn*’in açılışı ve amacı *Takvim-i Vekayi*’de yayımlanan yazı ile halka duyurulmuştur. Bkz. *Takvim-i Vekâyi*, Sayı: 372, 23 Rebiülevvel 1264/28 Şubat 1848.
- 27 *Dârülmualimîn* ve nizamnâmesi için bkz. Cemil Öztürk, “*Dârülmualimîn*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul 1993, s. 551-552; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (Çev. Osman Yener), İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 168; Mustafa Şanal, “II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Cilt: 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 407-441.
- 28 Cemil Öztürk, “*Dârülmualimîn*”, s. 551.
- 29 Mustafa Şanal, *a.g.m.*, s. 412.

Türkiye'nin ilk öğretmen okulu olan *Dârümuallimîn-i Rüşdî*'den mezun olanların sayısı arttıkça taşradaki belli başlı yerleşim merkezlerinde de rüşdiyelerin açılması yoluna gidilmiştir.³⁰ Nitekim *Meclis-i Maârif-i Umûmiye*'nin kararı üzerine 2 Haziran 1853 tarihinde Padişah'ın iradesi ile 25 vilayette peyderpey rüşdiyelerin açılması kararlaştırılmıştır. Bunlardan 7'sinin Anadolu'da, 15'inin Rumeli'de ve 3'ünün Ege Adaları'nda yapılmasına irade çıkmıştır.³¹ Nitekim 1856 yılına gelindiğinde, *taşrada açılması kararlaştırılan 25 rüşdiye mektebinden 6'sının açıldığı*³² belirtilmiştir. Bazı yerlerde mevcut binalar rüşdiye olarak kullanılmış, bazı yerlerde de yeni mektep binası inşa edilmiştir. Bu anlamda mektep inşaatına dair detaylı planlar hazırlandığı görülmektedir. Örneğin İzmir'de açılacak rüşdiye mektebi için bir plan hazırlanmış ve kullanılacak alan teferruath bir şekilde tarif edilmiştir.³³

İlk kız rüşdiyesi olan *Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi*, 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'da açılmış³⁴ ve böylece kızların da rüşdiye seviyesindeki eğitimleri başlamıştır. 1867 yılında ise Hristiyan çocukların da rüşdiyelere alınması kabul edilmiştir. Böylelikle eğitim alanında Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında bir fark gözetilmediği ortaya konulmuştur.³⁵ Bütün bu gelişmelerle birlikte ülke genelinde rüşdiyelerin sayısı giderek artmıştır. Nitekim *Kodaman*'a göre, 1869 yılında çeşitli vilayetlerde 87, İstanbul'da ise 12-13 rüşdiye vardır.³⁶ Ülke genelindeki mekteplerin durumu ile ilgili *Türk Yurdu Dergisi*'nde iki yazısı yayımlanan *Refet Bey*'e göre, 1865 yılında devletin bütün sınırları içerisinde 53 adet rüşdiye bulunmaktadır.³⁷ *Karal*'a göre, 1860 yılında 57 iken, 1868 yılında 87'ye yükselmiştir.³⁸ *Bilim*'in verdiği bilgiye göre ise, 1869 yılında rüşdiye sayısı 125'e ulaşmıştır.³⁹

30 Cemil Öztürk, "Rüşdiye", s. 301.

31 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 92. Rumeli topraklarında İskodra, Edirne, Yanya, Berat, Prezrin, Delvine, Sofya, Şumnu, Yenişehir, Selanik, Filibe, Ruscuk, Vidin, Üsküb, Manastır vilayetlerinde; Anadolu'da Konya, Ankara, Bursa, Trabzon, Erzurum, Kastamonu, İzmir vilayetlerinde; Kıbrıs adasında Lefkoşe'de, Girit Adası'nda Kandiye'de ve Midilli Adası'nda açılması kararlaştırılmıştır. Bkz. Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 53. 25 yerde açılacak rüşdiyelerden birinin Girit Adası'nın Kandiye şehrinde açılmasıyla ilgili olarak bkz. *BOA, A.MKT.MVL.*, 87/86, 8 Şevval 1273/1 Haziran 1857.

32 *BOA, MVL.*, 350/7, 9 Şaban 1272/15 Nisan 1856. Bu mekteplerin 2'şer bin kuruluş masraflarının da mahalli mal sandıklarından karşılanması bildirilmiştir.

33 İzmir'de rüşdiye açılması ile ilgili olarak bkz. *BOA, MVL.*, 298/3, 19 Receb 1272/26 Mart 1856; *BOA, A.MKT.MHM.*, 100/98, 3 Rebiülevvel 1273/1 Kasım 1856. Hazırlanan plan için bkz. *BOA, İ.DH.*, 353/23335, 19 Ramazan 1272/24 Mayıs 1856. Hazırlanan plana uygun olarak mektep inşaatı devam ederken bir dönem inşaatın yarım kaldığı görülmektedir. Bkz. *BOA, A.MKT.UM.*, 278/95, 19 Şaban 1273/14 Nisan 1857.

34 Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 14.

35 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, s. 201.

36 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 92.

37 Refet Bey (Urfa Mebûsu), *Türk Yurdu Dergisi*'ne yazmış olduğu "Türkiye'de İbtidâi Maarif" başlıklı ilk yazısında, vilayetler bazında Meşrutiyet'ten önce ve sonra ilk mekteplerdeki sayısal durumu açıklayarak ortaya koymuştur. İlgili yazı için bkz. "Türkiye'de İbtidâi Maarif", *Türk Yurdu*, Cilt: II, Sayı: 7, Nisan 1341, s. 38-41. Derginin bir sonraki sayısında da yine ülkedeki mekteplerin durumuna dair veriler paylaşmıştır. Bkz. "Türkiyede İbtidâi Maarif-2", *Türk Yurdu*, Cilt: II, Sayı:8, Mayıs 1341, s.141-144.

38 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 200.

39 Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1067, Eskişehir 1998, s. 158-160.

Bu rakamlardan da anlaşıldığı üzere 1869 yılına kadar rüşdiyeler küçümsenmeyecek bir artış göstererek Tanzimat eğitimi siyasetinin temelini teşkil etmiştir.⁴⁰ 1869 yılında çıkarılan *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*⁴¹ ise rüşdiyelerin eğitim sistemindeki yerini belirlemesi açısından çok önemlidir. Nitekim ilgili *Nizamnâme*, 5 bölüm ve 198 madde olarak hazırlanmış ve eğitimin hemen hemen her konusunu içermiştir.⁴² Modern eğitim kurumlarının oluşturulmasına temel teşkil etmiştir. *Nizamnâmenin* hazırlanmasında, 1867-1871 yılları arasında Maarif Nazırlığı yapan Safvet Paşa'nın büyük emeği geçmiştir.⁴³ *Nizamnâme*, ilkokuldan üniversiteye tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini, okutulacak dersleri, kayıt kabul işlerini, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini ne şekilde yapacaklarını, idarecilerin, hizmetlilerin ve öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konuları bir kurala bağlamıştır. Bu *Nizamnâme* ile örgün eğitim, ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelendirilmiştir. Bunlar; *Mekâtib-i Sıbyaniye*, *Mekâtib-i Rüşdiye*, *Mekâtib-i İdadiye*, *Mekâtib-i Sultaniye*, *Mekâtib-i Aliye* olmak üzere beş kısma ayrılmıştır.⁴⁴ 1869 yılı yönetmeliğini, 22 Aralık 1870 tarihinde 74 madde olarak hazırlanan *Umûm Mekâtib-i Rüşdiye'nin Nizamnâme-i Dâhilisi* adıyla başka bir bölüm takip etmiştir. Bu bölüm, bütün rüşdiye mekteplerinin iç düzenlemesiyle ilgilidir.⁴⁵

1869 *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'nde, İslam ve Gayrimüslim bütün tebaa çocuklarına kendi mezheplerine göre din dersleri verilmesi lüzumlu olduğundan, her cemaat için ayrı rüşdiye mektebi bulunması planlanmıştır. *Nizamnâme*'nin 15 (Md. 18-32.) maddesinden 9'u erkek rüşdiyeleriyle, 6'sı da kız rüşdiyeleriyle doğrudan ilgilidir. Bu maddeler şu şekilde verilebilir:

18. Madde: *Beş yüzden fazla evi olan kasabalarda, halkın hepsi İslam ise yalnız İslam, hepsi Hıristiyan ise yalnız Hıristiyan çocuklar için birer rüşdiye açılacaktır. Şayet halkı karışık ise İslam için ayrı, Hıristiyan için ayrı birer rüşdiye yapılacaktır. Ancak karışık kasabalarda ayrı rüşdiye yapılabilmesi için azınlık olan halkın ev sayısı yüzden fazla olmalıdır.*

19. Madde: *Rüşdiye okullarının yapım, öğretmen ve hademelerinin maaş vs. gibi çeşitli masrafları vilâyet maârif idaresi sandığından karşılanacaktır.*

20. Madde: *Rüşdiye binalarının inşası, Meclis-i Kebir-i Maârif'in vereceği plana uygun olarak yapılacaktır.*

21. Madde: *Her rüşdiye okulunun öğrenci sayısına göre birer veya ikişer muallim-i evveli veya sânisî olacak ve bunlar muallim nizamnâmesine uygun olarak seçilip tayin edilecektir. Ayrıca her rüşdiyenin bir mubassır ve bevvâbî olacaktır.*

40 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 93.

41 *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* için bkz. Düstûr, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 184-219; Mahmud Cevad (İbnü's Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 469-510; Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.*, s. 437-474.

42 Aliye Omay, "İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu", *Türk Yurdu*, Cilt: VIII (8), (Eylül 1987), s. 52.

43 Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s. 83.

44 Hamza Altın, "1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1 (2008), s. 274.

45 *Düstûr*, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 249-257.

22. Madde: Rüşdiye muallim-i evveleri 800, muallim-i sâni 500, mubassır 250 ve bevvâb 150 kuruş maaş alacaktır. Diğer masraflar için yıllık 4.000 kuruş tahsisat verilmiş ve dolayısıyla bir rüşdiyenin yıllık masrafı 40.000 kuruş olacaktır.

23. Madde: Rüşdiyelerde öğretim süresi 4 yıl olacaktır. Buna göre ders programı şöyledir: Mebâdi-i ulûm-ı diniye (din bilgisine giriş), Lisan-ı Osmanî Kavâidi (Osmanlıca dilbilgisi), İmlâ ve İnşa (yazı), Tertib-i cedid üzere Kavâid-i Arabiye ve Farisiye (yeni usûl üzerine Arapça ve

Farsça dilbilgisi), İlm-i hesab defter tutmak usulü, Tersim-i hutut (hat yazı), Mebâdi-i hendese (geometrinin başlangıcı), Tarih-i umûmî ve Tarih-i Osmanî (genel tarih ve Osmanlı Tarihi), Coğrafya, Jimnastik. Mektebin bulunduğu mahallede galiben müsta'mel olan lisan (okulun olduğu yerde kullanılan mahalli dil), mevki'i ticaret olan memleketlerde ezkiya-talebeden istekli olanların dördüncü sene içinde Fransızca derse başlamaları caizdir. Bu derslerden fen dersleri her cemaatin kendi dilleri ile okutulacak ve yine kendi dillerine de yer verilecektir. Din dersleri her cemaatin mezhebine göre okutulacaktır. Gayrimüslim çocukların mezhepleriyle ilgili dersleri ruhanî liderleri tarafından atanan öğretmenlerce verilecektir.

24. Madde: Bu cetvelde gösterilen bilim ve fenlerin öğretimi günlere bölünerek, yapılacak programlara göre okutulacaktır. Şayet bölgelerince bu derslerde veya programlarda herhangi bir değişiklik yapılmak istenirse Maârif Nezâreti ve Meclis-i Kebir-i Maârif'in izni gerekmektedir.

25. Madde: Müslüman ve Gayrimüslim rüşdiyelerinin tatilleri ağustos ayının başından üçüncü haftasına kadar 22 gün devam eder. Her rüşdiye mektebinin temmuz başlangıcında dersleri tatil olunup 15 gün müzakere yapılır. 15 Temmuz'dan ayın sonuna kadar geçen süre imtihana mahsûs olup, imtihanların bitiminde okul tamamen kapanıp 23 Ağustos'ta tekrar açılacaktır. İslam rüşdiyelerinde ramazanın üçüncü haftasından şevvâlin birinci haftası sonuna kadar 15 gün, Kurban Bayramı için bir hafta ve normal eğitim zamanlarında cuma günü gibi özel günlerden başka tatil olması caiz değildir. Gayrimüslim okullarında her milletin kendi özel gün ve bayramları tatildir. Müslüman ve Gayrimüslim rüşdiyeleri padişahların tahta çıkış gününde tatildir.

26. Madde: Rüşdiyelerden mezun olup diploma alanlar sınavsız olarak idâdî okullarına kabul edilecektir. Sınavlarda başarılı olamayanlar isterlerse bir yıl daha okulda kalabileceklerdir.

15 maddenin 6 maddesi de kız rüşdiyelerine ayrılmıştır.

Kız rüşdiye mektepleri:

27. Madde: Büyük kentlerde halkı İslam ise yalnız İslam ve Hıristiyan ise yalnız Hıristiyanlar için birer kız rüşdiyesi açılacaktır. Şayet halkı karışık ise Müslüman ve Hıristiyanlar için ayrı rüşdiyeler yapılacaktır. Bu şekilde karışık kentlerde ayrı rüşdiyeler olabilmesi için halkın sayısının 500 haneden fazla olması gerekir. Bu okullar başlangıçta İstanbul'da, daha sonra da vilâyet merkezlerinde açılacaktır.

28. Madde: Kız rüşdiyelerinin hocaları kadın olacak fakat kadın öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve terbiyeli erkeklerden muallim tayin edilecektir.

29. Madde: Bu rüşdiyelerde de öğretim 4 yıl olacaktır ve dersleri şöyledir: Din bilgisine giriş, Osmanlıca dilbilgisi, Arapça ve Farsça dilbilgisine giriş, imlâ ve yazı, hesap ve defter tutmak, edebiyattan seçmeler, ev idaresi, muhtasar tarih ve coğrafya, nakış yapabilecek derecede resim, dikiş uygulaması, müzik (zorunlu değil). Bu derslerden din ve fen dersleri her cemaatin kendi dilleri ile okutulacak ve Gayrimüslim rüşdiye mekteplerinde Arapça ve Farsça yerine kendi lisanları okutturulacaktır. Gayrimüslim çocukların din derslerini kendi ruhanî liderleri belirleyecek ve bunlar tarafından atanan öğretmenlerce verilecektir.

30. Madde: Kız rüşdiyelerinin ikiden dörde kadar kadın öğretmeni olacaktır. Ayrıca dikiş ve musiki için birer öğretmenleri ve birer mubassır ve bevâbı olacaktır. Bu mekteplerin de 40.000 kuruş tahsisatı olacak ve Maârif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktır.

31. Madde: Sıbyan mektebi diploması almış olan kız çocukları bu mekteplere sınavsız, diploması olmayanlar sınavla kabul edileceklerdir.

32. Madde: Kız rüşdiyelerinin idareleri, tatil günleri vs. erkek rüşdiye okullarında olduğu gibidir.⁴⁶

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile erkek rüşdiye mekteplerinde okutulacak dersler; Mebâdî-i ulûm-ı diniye, lisân-ı Osmânî kavâidi, imlâ ve inşâ, kavâid-i Arabiyye ve Farsiyye, tersim-i hutut, mebâdî-i hendese, defter tutma usulü, tarih-i umûmî, tarih-i Osmanî, coğrafya, jimnastik, mahalli dil, Fransızca olarak belirlenirken, kız rüşdiyelerinde bunlardan farklı olarak resim, ameliyyât-ı hıyâtiyye, tedbir-i menzil ve musiki dersleri yer almıştır.⁴⁷ İstanbul ve taşrada yer alan rüşdiyelerde okutulan derslerle ilgili cetvellere *Osmanlı Arşivi*'nde ulaşılabilmektedir. Örneğin, H.1308 yılında İstanbul ve *Bilâd-ı Selase*'de bulunan erkek rüşdiye mekteplerinde okutulan derslere mahsus cetvel şu şekilde verilmiştir (Tablo 1):

46 İlgili maddeler için bkz. *Düstûr*, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 187-190; Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 469-508; Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.*, s. 441-444; Fatma Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 219-221. *Düstûr*'daki maddeler için bkz. Ek-1.

47 Cemil Öztürk, "Rüşdiye", s. 302.

Tablo 1: İstanbul ve Bilâd-ı Selase'deki Erkek Rüşdiye Mekteplerinde Okutulan Derslere Mahsus Cetvel ¹					
Birinci Sene			İkinci Sene		
Dersler	Ders Saatleri		Dersler	Ders Saatleri	
	Haftada	Senede		Haftada	Senede
Vezâif-i diniye	3	108	Vezâif-i diniye	2	72
Lisân-ı Osmanî	2	72	Lisân-ı Osmanî	2	72
Lisân-ı Arabî	2	72	Lisân-ı Arabî	2	72
Lisân-ı Farişî	2	72	Lisân-ı Farişî	2	72
Kıraat-ı Türkiye ve İmla	2	72	Hesab	2	72
Ahlâk	2	72	Tarih-i Mukaddes	2	72
Hesab	2	72	Coğrafya	2	72
Hatt	1	36	Fransızca	3	108
Toplam	16	576	Resim	1	36
			Hatt	1	36
			Toplam	19	684
Üçüncü Sene			Dördüncü Sene		
Dersler	Ders Saatleri		Dersler	Ders Saatleri	
	Haftada	Senede		Haftada	Senede
Lisân-ı Osmanî	2	72	Lisân-ı Osmanî	2	72
Lisân-ı Arabî	2	72	Lisân-ı Arabî	2	72
Lisân-ı Farişî	2	72	Lisân-ı Farişî	2	72
Hıfz-ı Sıhhat	2	72	Hıfz-ı Sıhhat	2	72
Tarih	2	72	İnşa	2	72
Coğrafya	2	72	Tarih-i Umumi	2	72
Hesab	2	72	Coğrafya	2	72
Fransızca	3	108	Fransızca	3	108
Resim	1	36	Resim	1	36
Hatt	1	36	Hatt	1	36
Toplam	19	684	Toplam	19	684

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde eğitim ve öğretimin özellikleri, okutulacak dersler, ders programları gibi hususların belirlenmesiyle birlikte 1870'ten sonra rüşdiyelerin sayısı giderek artmıştır. Nitekim 1874 yılında ülke genelindeki rüşdiye sayısı 386'ya ulaşmıştır.⁴⁸ 1875 yılı resmi istatistiklerine göre 351 erkek rüşdiyesinde toplam 20.634 öğrenci eğitim görmüştür.⁴⁹ 1876 yılında ise 423'e ulaşan rüşdiyelerde öğrenci sayısı yine 20.000 civarındadır.⁵⁰

48 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 200-201.

49 Hatip Yıldız, *Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 26-27.

50 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 94-95.

1877 yılı itibarıyla vilayetlerde 400 civarında olan rüşdiyelerin bir kısmı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında kapanmış ve rüşdiye sayısı 316'ya kadar düşmüştür. Berlin Antlaşması sonunda Tuna ve Bosna vilayetlerinde bulunan 39 rüşdiye mektebinin daha elden çıkmasıyla rüşdiye sayısı 277'ye düşmüştür.⁵¹ Bu nedenle 1878 yılından itibaren rüşdiyelerin ıslahına ve yeniden açılmasına hız verilmiştir. Nitekim kısa zamanda rüşdiyelerin sayısı eski seviyeye ulaşmıştır. 1880'li yıllarda rüşdiye sayısında görülen değişim şu şekilde verilmiştir (Tablo 2).

Bölgeler	1881	1883	1885	1887	1888
Anadolu	195	230	239	261	266
Rumeli	69	63	80	91	96
Ege Adaları	7	8	8	10	10
Arabistan	37	45	47	59	56
Girit	12	12	12	-	-
İstanbul Şehremaneti	11	11	11	12	12
Toplam	331	369	397	433	440

1883 yılına ait bir istatistikte ise ülke genelindeki rüşdiyeler ile öğrenci ve öğretmen sayıları şu şekilde verilmiştir (Tablo 3):

Okul Türü	Okul			Öğrenci			Öğretmen
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	
İstanbul'daki Rüşdiyeler	10	19	29	-	-	1928	198
Vilayetlerdeki Rüşdiyeler	6	370	376	159	16617	16776	-
Toplam	16	389	405⁴	159	16617	18704	198

1889 yılında çıkarılan bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilmiştir. Bu kararda malî yetersizliğin etkili olduğu görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili *Meclis-i Mahsus*'ta alınan kararda; "(...)hal-i hazır hazineден dolayı vilayet hisselerinden bir rub'u daha Dersaadet hissesine ilave kılınmasından dolayı ekser yerlerde mekâtib-i idadiye tesisi ve idaresi kâbil olmadığı cihetle idadi mektebi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler lağv edilerek tahsisatının mekâtib-i idadiye tahsisatına ilavesi(...)" denilmiştir. Dolayısıyla bu karar doğrultusunda aynı yıl 22 rüşdiye kapatılarak tahsisatı, öğretmenleri ve diğer görevlileri idadilere nakledilmiştir.⁵²

Sultan II. Abdülhamid devrinin sonlarına doğru ülke genelinde; 462 erkek rüşdiye, 74 kız rüşdiye, 1 karma rüşdiye, 57 özel rüşdiye ve 25 askerî rüşdiye olmak üzere toplam 619 mektepte eğitim verildiği görülmektedir.⁵³ 1913'te yasalaşan *Tedrisât-ı İbtidâiye*

51 Bu dönemde mevcut rüşdiyelerdeki eğitim de sekteye uğramıştır. Nitekim Rus işgali altında kalan Rumeli ve Kafkas Türklerinin büyük kitleler halinde İstanbul'a, Anadolu'ya gelmesi ve hükümetin bunları geçici olarak rüşdiye binalarına yerleştirmesi bunda etkili olmuştur. Bkz. Mahmud Cevad (İbnü's Şeyh Nafi); *a.g.e.*, s. 219.

52 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 101-102.

53 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 105. Ayrıca, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümü içerisinde yer alan

Kanûn-ı Muvakkatı ile birlikte rüşdiyelerin statüsü yeniden ele alınmıştır. Bu düzenleme ile rüşdiyeler, *Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye* adı verilen ibtidaî mekteplerinin çatısı altına girmiştir. Buna göre rüşdiyeler, ilköğretimdeki ibtidaî mektepler ile ortaöğretimdeki idadiler arasında tamamlama sınıfı (sınıf-1 mütemmimime) olarak kabul edilmiştir. 1913 düzenlemesi ile rüşdiyeler, müstakil mektep statüsünü yitirmiştir.⁵⁴ Neticede ilk olarak 1847’de eğitime başlayan ve 1913’de resmi statülerini kaybeden rüşdiyeler, hemen hemen imparatorluğun her köşesinde açılmıştır. Rüşdiyeler modern eğitimin yaygınlaşmasında ve eğitimdeki klasik-modern uyumu sorunlarının aşılmasında olumlu yönde işlev görmüştür.⁵⁵

1. H.1307/M.1889-1890 Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Mevcut Olan Rüşdiye Mektepleri İstatistiği

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî (MF. İBT.) içerisinde yer alan ve 8 varak, 14 sayfadan oluşan⁵⁶ rüşdiye mektepleri istatistiği, H.1307/M.1889-1890 yıllarında İstanbul’da ve taşrada mevcut olan rüşdiyelerin idari birimlere dağılımını ve sayılarını içermektedir.⁵⁷ İstatistiğin, şu ana kadar rüşdiyeler üzerine yapılan herhangi bir çalışmada kullanılmadığı görülmüştür. Yapılan çalışmalarda genel olarak istatistiğin ait olduğu yıllardaki rüşdiyelerle ilgili sadece toplam sayıya yer verilmiştir.⁵⁸ Neticede bu istatistik, H.1307/M.1889-1890 yıllarında Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde yer alan bütün rüşdiyeleri yansıtmaması bakımından dikkate değer bulunmuş ve bu çalışmada değerlendirilmiştir.

İlgili istatistiğin ait olduğu tarihten kısa bir süre önce, yani H.1305/1887-88 yıllarında ülke genelinde toplam 476 rüşdiye mektebi yer alırken, bu rüşdiyelerden 31’inin İstanbul’da, 103’ünün Rumeli’de, 288’inin Anadolu’da, 50’sinin Arap vilâyetlerinde ve 4’ünün Afrika’da olduğu belirtilmiştir.⁵⁹ Dolayısıyla bu dönemde İstanbul’da 31 ve taşrada 445 rüşdiye mektebinin olduğu görülmektedir. H.1307/M.1889-1890 yıllarında ise İstanbul’da 25 ve taşrada 353 olmak üzere ülke genelinde toplam 378 rüşdiye mektebinin yer aldığı tespit edilmektedir. İstanbul’daki mekteplerin 13’ü erkek, 12’si kız mektebi; taşradaki mekteplerin 341’i erkek, 12’si kız mektebidir. Ayrıca İstanbul’da 1 *Dârümuallimât*, taşrada ise 5 *Dârümuallimîn-i İbtidâiye*’nin olduğu kaydedilmiştir.⁶⁰

H.1307/M.1889-1890 yıllarında taşrada yer alan erkek rüşdiye mekteplerinin idari birimlere dağılımı şu şekildedir (Tablo 4):

Rüşdiye Mektepleri örnekleri için bkz. Ek-3.

- 54 Muammer Demirel, *a.g.m.*, s. 55-60; Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, s. 301-302.
- 55 Ali Fuat Örenç, “Silvan Rüşdiye Mektebi ve Tedrisatı”, *Sultanlar Şehri Silvan, Eğitim-Kültür-Medeniyet*, (Edit. Oktay Bozan vd.), Sonçağ Akademi, Ankara 2021, s. 1-34.
- 56 Arşiv görevlileri tarafından vesikanın üzerine 8 varak yazılmış, vesikanın orijinal halinde ise sayfaları 1-14 arasında numaralandırılmıştır. Son sayfada ise kâtip tarafından “1307’den evvel ve sonra Dersaadet’teki mekâtibin dahi ilave edilmiştir.” diye not düşülmüştür.
- 57 *BOA, MF. İBT.*, 29/123, 1309/1891-1892. İlk sayfası için bkz. Ek-2.
- 58 *Danyal Tekdal*’ın makalesinde, 1889 yılındaki rüşdiye sayısı verilirken sadece toplam “378” rakamı kullanılmıştır. Bkz. “Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899)”, *Şarkiyat* 12/3 (Ağustos 2020), s. 370.
- 59 Fatma Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 210.
- 60 *BOA, MF. İBT.*, 29/123, 1309/1891-1892.

Tablo 4: H.1307/M.1889-1890 Yıllarında Taşrada Yer Alan Erkek Rüşdiye Mekteplerinin İdari Birimlere Dağılımı⁵	
İdari Birim	Rüşdiye Sayısı
Hüdavendigâr Vilayeti	32
Aydın Vilayeti	31
Konya Vilayeti	23
Kosova Vilayeti	20
Kastamonu Vilayeti	17
Trabzon Vilayeti	16
Sivas Vilayeti	16
Edirne Vilayeti	16
Halep Vilayeti	15
Ankara Vilayeti	15
Manastır Vilayeti	14
Selanik Vilayeti	11
Mamûretülaziz Vilayeti	11
Erzurum Vilayeti	10
Yanya Vilayeti	9
Van Vilayeti	8
Diyarbakır Vilayeti	7
Bağdad Vilayeti	7
Adana Vilayeti	6
Musul Vilayeti	5
İşkodra Vilayeti	5
Cezayir-İ Bahr-İ Sefid Vilayeti	5
Bitlis Vilayeti	5
Yemen Vilayeti	4
Şhremânet	4
İzmid Sancağı	4
Hicaz Vilayeti	4
Biga Sancağı	4
Beyrut Vilayeti	4
Suriye Vilayeti	3
Kudüs-İ Şerif Sancağı	3
Basra Vilayeti	3
Trablusgarb Vilayeti	2
Zor Sancağı	1
Bingazi Sancağı	1
Toplam	341

Taşrada rüşdiye sayısı bakımından öne çıkan vilayetlerin *Hüdavendigâr* (32), *Aydın* (31), *Konya* (23), *Kosova* (20), *Kastamonu* (17), *Trabzon* (16), *Sivas* (16), *Edirne* (16), *Halep* (15), *Ankara* (15) olduğu görülmektedir.

H.1307/M.1889-1890 yıllarında taşrada yer alan kız rüşdiye mekteplerinin idari birimlere dağılımı ise şu şekildedir (Tablo 5);

İdari Birim	Rüşdiye Sayısı
Selanik Vilayeti	2
Edirne Vilayeti	1
Yanya Vilayeti	1
Suriye Vilayeti	1
Beyrut Vilayeti	1
Adana Vilayeti	1
Kastamonu Vilayeti	1
Konya Vilayeti	1
Hüdavendigâr Vilayeti	1
Manastır Vilayeti	1
Erzurum Vilayeti	1
Toplam	12

1883 yılında İstanbul'da erkek rüşdiye mekteplerinin sayısı 19, öğrenci sayısı 1.510, öğretmen sayısı 169 ve mezun öğrenci sayısı 141'dir.⁶¹ 1885 yılında da 19 mektep yer alırken bu yılda öğrenci sayısı 1.529, öğretmen sayısı 167 ve mezun öğrenci sayısı yine 141'dir.⁶² H.1307/M.1889-1890 yıllarına ait istatistikte ise İstanbul'da 13 erkek rüşdiye mektebinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu mektepler aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (Tablo 6).

Mektep İsmi	Adet
Mahmudiye Rüşdiyesi	1
Bayezid Rüşdiyesi	1
Unkapanı Rüşdiyesi	1
Ayasofya Rüşdiyesi	1
Fatih Rüşdiyesi	1
Davud Paşa Rüşdiyesi	1
Üsküdar Rüşdiyesi	1
Feyziye Rüşdiyesi	1
Beşiktaş Rüşdiyesi	1
Galata Rüşdiyesi	1
Beylerbeyi Rüşdiyesi	1
Kadıköy Rüşdiyesi	1
Mirgün Rüşdiyesi	1
Toplam	13

61 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, s. 35.

62 Ayşegül Altınova, *a.g.t.*, s. 146.

1885 yılında İstanbul'daki kız rüşdiye mekteplerinin sayısının 11, öğrenci sayısının 623, öğretmen sayısının ise 38 olduğu görülmektedir.⁶³ H.1307/M.1889-1890 yıllarına ait istatistikte ise İstanbul'da 12 kız mektebinin bulunduğu kaydedilmiştir. İlgili arşiv vesikasının son sayfasına düşülen notta ise; "1307'den evvel ve sonra Dersaadet'teki mekâtibin dahi ilave edilmiştir." diye belirtilmiştir.⁶⁴ H.1307/M.1889-1890 yıllarında İstanbul'da yer alan kız mektepleri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (Tablo 7).

Mektep İsmi	Adet
Dârümuallimât	1
Leyli Kız Sanayi Mektebi	1
Nehari Kız Sanayi Mektebi	1
Sultan Ahmed İnâs Rüşdiyesi	1
Fatih İnâs Rüşdiyesi	1
Küçük Mustafa Paşa İnâs Rüşdiyesi	1
Eyüb İnâs Rüşdiyesi	1
Beşiktaş İnâs Rüşdiyesi	1
Mirgün İnâs Rüşdiyesi	1
Fındıklı İnâs Rüşdiyesi	1
Üsküdar İnâs Rüşdiyesi	1
Üsküdar Kız Sanayi Mektebi	1
Toplam	12

H.1307/M.1889-1890 yıllarında İstanbul'da 1 *Dârümuallimât* ve taşrada 5 *Dârümuallimîn-i İbtidâiye*'nin olduğu ilgili istatistikte belirtilmiştir. Nitekim 1875 yılından sonra vilayetlerde *Dârümuallimîn-i İbtidâiye* açılmasına çalışılmıştır. 1875 yılında Konya, Girit ve Bosna vilayetlerinde birer *Dârümuallimîn-i İbtidâiye* açılırken, 1882 yılı sonrasında Edirne, Kosova, Konya, Sivas, Amasya, Bursa, Selanik, Aydın, Halep, Van, Musul, Mamûratülaziz vilayet merkezlerinde açılmıştır.⁶⁵ H.1307/M.1889-1890 yıllarında taşrada yer alan 5 *Dârümuallimîn-i İbtidâiye* aşağıdaki tabloda olduğu gibi verilmiştir (Tablo 8).

Mektep	Adet
Edirne Vilayeti	1
Selanik Vilayeti	1
Hüdavendigâr Vilayeti	1
Aydın Vilayeti	1
Sivas Vilayeti	1
Toplam	5

63 Ayşegül Altınova, *a.g.t.*, s. 161.

64 *BOA, MF. İBT.*, 29/123, 1309/1891-1892.

65 Selçuk Akşin Somel, *a.g.e.*, s. 171; Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 152-153; Mustafa Şanal, *a.g.m.*, s. 421.

26 Nisan 1870 tarihinde ise Maarif Nâzırı Saffet Paşa tarafından *Dârümuallimât* açılmıştır. Önce, İstanbul *Dârümuallimâtı* veya *Dârümuallimât-ı Âliye* adlarıyla İstanbul'da, daha sonra II. Meşrutiyet Dönemi'nde taşradaki bazı vilâyetlerde açılan bu okulların kuruluş amacı, 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi*'nin 68. Maddesinde, kız sıbyan ve rüşdiye mekteplerine kadın öğretmen yetiştirmek olarak belirtilmiştir.⁶⁶ H.1307/M.1889-1890 yıllarına ait istatistikte ise İstanbul'da 1 *Dârümuallimât* olduğu belirtilmiştir. 1307 tarihli *Osmanlı Devlet Salnâmesi*'nde yer alan bilgiye göre, *Dârümuallimât*'ın müdürü İsmail Hakkı Efendi, Müdiresi ise Refika Hanım'dır.⁶⁷ 1308 tarihli *Osmanlı Devlet Salnâmesi*'nde de aynı görevliler yer almıştır.⁶⁸

H.1307/M.1889-1890 yıllarında İstanbul'da ve taşrada mevcut olan rüşdiye mekteplerinin idare birimlere dağılımını ve sayılarını gösteren detaylı tablo aşağıda olduğu gibidir (Tablo 9).

Tablo 9⁶⁹:

H.1307/M.1889-1890 Yılına Kadar Mevcud Olan Zikûr (Erkek) Mekâtib-i Rüşdiye

İdari Birim	Esâmi-i Mekâtib	Aded
Hicaz Vilayeti	Mekke-i Mükerrime Rüşdiyesi	1
	Medine-i Münevvere Rüşdiyesi	1
	Cidde Rüşdiyesi	1
	Taif Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
Yemen Vilayeti	Sana Rüşdiyesi	1
	Hudeyde Rüşdiyesi	1
	Asir Rüşdiyesi	1
	Taiz Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
Musul Vilayeti	Süleymaniye Rüşdiyesi	1
	Kerkük Rüşdiyesi	1
	Erbil Rüşdiyesi	1
	Revandüz Rüşdiyesi	1
	Salahiye Rüşdiyesi	1
	Toplam	5

66 Detaylı bilgi için bkz. Cemil Öztürk, "Dârümuallimât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul 1993, s. 549-550.

67 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 45. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1307, s. 354.

68 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 46. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1308, s. 354.

69 *BOA, MF. İBT.*, 29/123, 1309/1891-1892.

Bağdad Vilayeti	Bağdad Rüşdiyesi	1
	Hille Rüşdiyesi	1
	Samarra Rüşdiyesi	1
	Kütü'l-Amâra Rüşdiyesi	1
	Horasan Rüşdiyesi	1
	Mendeli Rüşdiyesi	1
	Kerbela Rüşdiyesi	1
	Toplam	7
Basra Vilayeti	Basra Rüşdiyesi	1
	Amara Rüşdiyesi	1
	Müntefik Rüşdiyesi	1
	Toplam	3
Trablusgarb Vilayeti	Trablusgarb Rüşdiyesi	1
	Humus Rüşdiyesi	1
	Toplam	2
Genel Toplam		25
Mamûretülaziz Vilayeti	Malatya Rüşdiyesi	1
	Arabgir Rüşdiyesi	1
	Eğîn Rüşdiyesi	1
	Çemişgezek Rüşdiyesi	1
	Behisni Rüşdiyesi	1
	Hekimhan Rüşdiyesi	1
	Hısn-ı Mansur Rüşdiyesi	1
	Hozat Rüşdiyesi	1
	Mazgird Rüşdiyesi	1
	Peri Rüşdiyesi	1
	Hüseynik Rüşdiyesi	1
	Toplam	11
Suriye Vilayeti	Baalbek Rüşdiyesi	1
	Humus Rüşdiyesi	1
	Kuneytır Rüşdiyesi	1
	Toplam	3
Beyrut Vilayeti	Sayda Rüşdiyesi	1
	Hayfa Rüşdiyesi	1
	Cenin Rüşdiyesi	1
	Sur Rüşdiyesi	1
	Toplam	4

Erzurum Vilayeti	Erzincan Rüşdiyesi	1
	Bayburd Rüşdiyesi	1
	Bayezid Rüşdiyesi	1
	Kemah Rüşdiyesi	1
	Pasinler Hasan Kal'a Rüşdiyesi	1
	Eleşkird Rüşdiyesi	1
	Ayntab (Tutak) Rüşdiyesi	1
	Kuzucan Rüşdiyesi	1
	Kığı Rüşdiyesi	1
	Hıms Rüşdiyesi	1
	Toplam	10
Bitlis Vilayeti	Bitlis Rüşdiyesi	1
	Muş Rüşdiyesi	1
	Siird Rüşdiyesi	1
	Ahlat Rüşdiyesi	1
	Arduşin Rüşdiyesi	1
	Toplam	5
Genel Toplam		58
Halep Vilayeti	Ayntab Rüşdiyesi	1
	Antakya Rüşdiyesi	1
	Kilis Rüşdiyesi	1
	Maraş Rüşdiyesi	1
	Elbistan Rüşdiyesi	1
	İskenderun Rüşdiyesi	1
	Urfa Rüşdiyesi	1
	Birecik Rüşdiyesi	1
	İdlib Rüşdiyesi	1
	Bâb (Bâb-ı Cubûl) Rüşdiyesi	1
	Beylan (Belen) Rüşdiyesi	1
	Maaret El Numan Rüşdiyesi	1
	Cısr-i Şugûr Rüşdiyesi	1
	Rumkale (Halfeti)	1
Menbiç (Münbiç) Rüşdiyesi	1	
Toplam	15	
Diyarbakır Vilayeti	Ergani-Madeni Rüşdiyesi	1
	Siverek Rüşdiyesi	1
	Çermik Rüşdiyesi	1
	Eğil Rüşdiyesi	1
	Çüngüş Rüşdiyesi	1
	Palu Rüşdiyesi	1
	Cizre Rüşdiyesi	1
	Toplam	7

Adana Vilayeti	Ermenek Rüşdiyesi	1
	Mersin Rüşdiyesi	1
	Sis Kozan Rüşdiyesi	1
	Tarsus Rüşdiyesi	1
	Silifke Rüşdiyesi	1
	Kars Rüşdiyesi	1
	Toplam	6
Kudüs-i Şerif Sancağı	Yafa Rüşdiyesi	1
	Gazze Rüşdiyesi	1
	Halilu'r Rahman Rüşdiyesi	1
	Toplam	3
Genel Toplam		89
Van Vilayeti	Van Rüşdiyesi	1
	Albak Rüşdiyesi	1
	Çölemerik Rüşdiyesi	1
	Erciş Rüşdiyesi	1
	Gevaş Rüşdiyesi	1
	Edremid Rüşdiyesi	1
	Adilcevaz Rüşdiyesi	1
	Gevar Rüşdiyesi	1
Toplam	8	

Aydın Vilayeti	Urla Rüşdiyesi	1
	Ödemiş Rüşdiyesi	1
	Akhisar Rüşdiyesi	1
	Alaşehir Rüşdiyesi	1
	Bergama Rüşdiyesi	1
	Buldan Rüşdiyesi	1
	Bodrum Rüşdiyesi	1
	Bozdoğan Rüşdiyesi	1
	Birgi Rüşdiyesi	1
	Bayındır Rüşdiyesi	1
	Tire Rüşdiyesi	1
	Teymürcü (Demirci) Rüşdiyesi	1
	Çeşme Rüşdiyesi	1
	Seferihisar Rüşdiyesi	1
	Söke Rüşdiyesi	1
	Sarayköy Rüşdiyesi	1
	Soma Rüşdiyesi	1
	Tavas Rüşdiyesi	1
	Garbî Karaağaç Rüşdiyesi	1
	Koca Atik Rüşdiyesi	1
	Kula Rüşdiyesi	1
	Kuşadası Rüşdiyesi	1
	Kırkağaç Rüşdiyesi	1
	Karapınar Rüşdiyesi	1
	Karacasu Rüşdiyesi	1
	Köyceğiz Rüşdiyesi	1
	Germencik Rüşdiyesi	1
	Menemen Rüşdiyesi	1
	Milas Rüşdiyesi	1
	Nazilli Rüşdiyesi	1
	Kasaba Rüşdiyesi	1
Toplam	31	
	Genel Toplam	101
Biga Sancağı	Biga Rüşdiyesi	1
	Ezine Rüşdiyesi	1
	Lâpseki Rüşdiyesi	1
	Ayvacık Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti	Sakız Rüşdiyesi	1
	Limni Rüşdiyesi	1
	İstanköy Rüşdiyesi	1
	Molova Rüşdiyesi	1
	Bozcaada Rüşdiyesi	1
	Toplam	5

Trabzon Vilayeti	Giresun Rüşdiyesi	1
	Gümüşhane Rüşdiyesi	1
	Çarşamba Rüşdiyesi	1
	Tirebolu Rüşdiyesi	1
	Ordu Rüşdiyesi	1
	Rize Rüşdiyesi	1
	Fatsa Rüşdiyesi	1
	Bafra Rüşdiyesi	1
	Akköy Rüşdiyesi	1
	Perşembe Rüşdiyesi	1
	Arhavi Rüşdiyesi	1
	Ünye Rüşdiyesi	1
	Habsamana Rüşdiyesi	1
	Viçe Rüşdiyesi	1
	Atina Rüşdiyesi	1
	Bulaman Rüşdiyesi	1
Toplam	16	
Bingazi Sancağı	Bingazi Rüşdiyesi	1
	Toplam	1
Zor Sancağı	Zor Rüşdiyesi	1
	Toplam	1
	Genel Toplam	155

Hüdavendigâr Vilayeti	Uşak Rüşdiyesi	1
	Eskişehir Rüşdiyesi	1
	İnegöl Rüşdiyesi	1
	Mudanya Rüşdiyesi	1
	Mihalıç Rüşdiyesi	1
	Simav Rüşdiyesi	1
	Söğüt Rüşdiyesi	1
	Yenişehir Rüşdiyesi	1
	Balat Rüşdiyesi	1
	Kemer Edremit Burhaniye Rüşdiyesi	1
	Bandırma Rüşdiyesi	1
	Umurbey Rüşdiyesi	1
	Armutlu Rüşdiyesi	1
	Bilecik Rüşdiyesi	1
	Kirmastı Rüşdiyesi	1
	Gedos (Gediz) Rüşdiyesi	1
	Pazarcık Rüşdiyesi	1
	Aziziye Rüşdiyesi	1
	Bolvadin Rüşdiyesi	1
	Bigadiç Rüşdiyesi	1
	Edremit Rüşdiyesi	1
	Aydıncık Rüşdiyesi	1
	Gönan Rüşdiyesi	1
	Horan-ı Kebir Rüşdiyesi	1
	Erdek Rüşdiyesi	1
	Kepsud Rüşdiyesi	1
	Atronos Rüşdiyesi	1
	Pazarköy Rüşdiyesi	1
	Kumla-i Sagir (Küçük Kumla) Rüşdiyesi	1
	Lefke Rüşdiyesi	1
	Sölöz Rüşdiyesi	1
	Sandıklı Rüşdiyesi	1
Toplam	32	
Genel Toplam	187	

Konya Vilayeti	Niğde Rüşdiyesi	1
	Nevşehir Rüşdiyesi	1
	Isparta Rüşdiyesi	1
	Akşehir Rüşdiyesi	1
	Ürgüb Rüşdiyesi	1
	Aksaray Rüşdiyesi	1
	Bor Rüşdiyesi	1
	Alâiye Rüşdiyesi	1
	Yalvaç Rüşdiyesi	1
	Uluborlu Rüşdiyesi	1
	Karaağaç Rüşdiyesi	1
	Burdur Rüşdiyesi	1
	Eğridir Rüşdiyesi	1
	Akseki Rüşdiyesi	1
	İbradi Rüşdiyesi	1
	Larende Karaman Rüşdiyesi	1
	Seydişehir Rüşdiyesi	1
	Beyşehir Rüşdiyesi	1
	Ereğli Rüşdiyesi	1
	Karapınar Rüşdiyesi	1
	Bozkır Rüşdiyesi	1
	Hadim Rüşdiyesi	1
	Arabsun Rüşdiyesi	1
Toplam	23	
İzmid Sancağı	Adapazarı Rüşdiyesi	1
	Kandıra Rüşdiyesi	1
	Sapanca Rüşdiyesi	1
	Taraklı Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
Şehremâneti	Silivri Rüşdiyesi	1
	Kartal Rüşdiyesi	1
	Şile Rüşdiyesi	1
	Gekboza (Gebze) Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
	Genel Toplam	218

Sivas Vilayeti	Niksar Rüşdiyesi	1
	Aziziye Rüşdiyesi	1
	Gürün Rüşdiyesi	1
	Divriği Rüşdiyesi	1
	Merzifon Rüşdiyesi	1
	Zile Rüşdiyesi	1
	Karahisar-ı Şarkî Rüşdiyesi	1
	Ladik Rüşdiyesi	1
	Koçgiri Rüşdiyesi	1
	Vezirköprü Rüşdiyesi	1
	Koyulhisar Rüşdiyesi	1
	Gümüşhacıköy Rüşdiyesi	1
	Hamidiye Rüşdiyesi	1
	Darende Rüşdiyesi	1
	Mecidözü Rüşdiyesi	1
	Tokad Rüşdiyesi	1
	Toplam	16
Ankara Vilayeti	Develi Rüşdiyesi	1
	Çorum Rüşdiyesi	1
	Ayaş Rüşdiyesi	1
	Nallıhan Rüşdiyesi	1
	Talas Rüşdiyesi	1
	Avanos Rüşdiyesi	1
	Mucur Rüşdiyesi	1
	Keskin Rüşdiyesi	1
	Beypazarı Rüşdiyesi	1
	Yabanâbad Rüşdiyesi	1
	Hacı Bektaş Rüşdiyesi	1
	Akdağ Rüşdiyesi	1
	Kalecik Rüşdiyesi	1
	İskilip Rüşdiyesi	1
	Seferihisar Rüşdiyesi	1
Toplam	15	
	Genel Toplam	249

Kastamonu Vilayeti	Tosya Rüşdiyesi	1
	Taşköprü Rüşdiyesi	1
	İnebolu Rüşdiyesi	1
	Ereğli Rüşdiyesi	1
	Bartın Rüşdiyesi	1
	Safranbolu Rüşdiyesi	1
	Gerede Rüşdiyesi	1
	Düzce Rüşdiyesi	1
	Gerze Rüşdiyesi	1
	Boyabad Rüşdiyesi	1
	Daday Rüşdiyesi	1
	Çaycuma Rüşdiyesi	1
	Göynük Rüşdiyesi	1
	Mudurnu Rüşdiyesi	1
	Akçaşehir Rüşdiyesi	1
	Çerkeş Rüşdiyesi	1
	Abana Rüşdiyesi	1
Toplam	17	
Edirne Vilayeti	İskeçe Rüşdiyesi	1
	Cisr-i Mustafa Paşa Rüşdiyesi	1
	Cisr-i Ergene Rüşdiyesi	1
	Dimetoka Rüşdiyesi	1
	Kırcaali Rüşdiyesi	1
	Darıdere Rüşdiyesi	1
	Malkara Rüşdiyesi	1
	Çorlu Rüşdiyesi	1
	Hayrabolu Rüşdiyesi	1
	Lüleburgaz Rüşdiyesi	1
	Baba-yı Atik (Babaeski) Rüşdiyesi	1
	İpsala Rüşdiyesi	1
	Keşan Rüşdiyesi	1
	Eğridere Rüşdiyesi	1
	Ahiçelebi Rüşdiyesi	1
Firecik Rüşdiyesi	1	
Toplam	16	
	Genel Toplam	282

Selanik Vilayeti	Yenice-i Vardar Rüşdiyesi	1
	Kavala Hamidiye Rüşdiyesi	1
	Ustrumca Rüşdiyesi	1
	Köprülü Rüşdiyesi	1
	Nevrekop Rüşdiyesi	1
	Karaferye Rüşdiyesi	1
	Vodine Rüşdiyesi	1
	Tikveş Rüşdiyesi	1
	Cuma-i Bâlâ Rüşdiyesi	1
	Zihne Rüşdiyesi	1
	Teymurhisar Rüşdiyesi	1
	Toplam	11
Kosova Vilayeti	Prizren Rüşdiyesi	1
	Priştine Rüşdiyesi	1
	İştib Rüşdiyesi	1
	Taşlıca Rüşdiyesi	1
	Yenipazar Rüşdiyesi	1
	Senice Rüşdiyesi	1
	İpek Rüşdiyesi	1
	Yakova Rüşdiyesi	1
	Kalkandelen Rüşdiyesi	1
	Vulçitrın Rüşdiyesi	1
	Gilan Rüşdiyesi	1
	Radoyişte Rüşdiyesi	1
	Koçane Rüşdiyesi	1
	Pirepol Rüşdiyesi	1
	Kratova Rüşdiyesi	1
	Preşuva Rüşdiyesi	1
	Mitroviça Rüşdiyesi	1
	Kumanova Rüşdiyesi	1
	Palanka Rüşdiyesi	1
	Akova Rüşdiyesi	1
Toplam	20	
	Genel Toplam	313
İşkodra Vilayeti	İşkodra Rüşdiyesi	1
	Draç Rüşdiyesi	1
	Tiran Rüşdiyesi	1
	Kovaye Rüşdiyesi	1
	Akçahisar Rüşdiyesi	1
	Toplam	5

Manastır Vilayeti	Pirlepe Rüşdiyesi	1
	Ohri Rüşdiyesi	1
	Debre-i Bâlâ Rüşdiyesi	1
	İlbasan Rüşdiyesi	1
	Kesriye Rüşdiyesi	1
	Kolvine Rüşdiyesi	1
	Serfiçe Rüşdiyesi	1
	Florine Rüşdiyesi	1
	Kırçova Rüşdiyesi	1
	Horpişte Rüşdiyesi	1
	Naslıç Rüşdiyesi	1
	Kayalar-Cuma Rüşdiyesi	1
	Kozana-Topçular Rüşdiyesi	1
	İstarova Rüşdiyesi	1
	Toplam	14
Yanya Vilayeti	Ergiri Rüşdiyesi	1
	Preveze Rüşdiyesi	1
	Aydonat Rüşdiyesi	1
	Avlonya Rüşdiyesi	1
	Koniça Rüşdiyesi	1
	Leskovik Rüşdiyesi	1
	Premedi Rüşdiyesi	1
	Lihve Rüşdiyesi	1
	Delvine Rüşdiyesi	1
	Toplam	9
Genel	341	

Vilayetlerde İnâs (Kız) Rüşdiye Mektepleri

Vilayet	Mektep İsmi	Adet
Edirne Vilayeti	Edirne İnâs Rüşdiyesi	1
Selanik Vilayeti	Selanik İnâs Rüşdiyesi	1
	Nevrekop İnâs Rüşdiyesi	1
Yanya Vilayeti	Yanya İnâs Rüşdiyesi	1
Suriye Vilayeti	Şam İnâs Rüşdiyesi	1
Beyrut Vilayeti	Beyrut İnâs Rüşdiyesi	1
Adana Vilayeti	Adana İnâs Rüşdiyesi	1
Kastamonu Vilayeti	Kastamonu İnâs Rüşdiyesi	1
Konya Vilayeti	Konya İnâs Rüşdiyesi	1
Hüdavendigâr Vilayeti	Bursa İnâs Rüşdiyesi	1
Manastır Vilayeti	Manastır İnâs Rüşdiyesi	1
Erzurum Vilayeti	Erzurum İnâs Rüşdiyesi	1
Toplam		12

Dersaadet'te Zikûr (Erkek) Rüşdiye Mektepleri

Mektep İsmi	Adet
Mahmudiye Rüşdiyesi	1
Bayezid Rüşdiyesi	1
Unkapamı Rüşdiyesi	1
Ayasofya Rüşdiyesi	1
Fatih Rüşdiyesi	1
Davud Paşa Rüşdiyesi	1
Üsküdar Rüşdiyesi	1
Feyziye Rüşdiyesi	1
Beşiktaş Rüşdiyesi	1
Galata Rüşdiyesi	1
Beylerbeyi Rüşdiyesi	1
Kadıköy Rüşdiyesi	1
Mirgün Rüşdiyesi	1
Toplam	13

Dersaadet'te Bulunan İnâs (Kız) Mektepleri

Mektep	Adet
Dârümuallimât	1
Leyli Kız Sanayi Mektebi	1
Nehari Kız Sanayi Mektebi	1
Sultan Ahmed İnâs Rüşdiyesi	1
Fatih İnâs Rüşdiyesi	1
Küçük Mustafa Paşa İnâs Mektebi	1
Eyüb İnâs Mektebi	1
Beşiktaş İnâs Mektebi	1
Mirgün İnâs Mektebi	1
Fındıklı İnâs Mektebi	1
Üsküdar İnâs Mektebi	1
Üsküdar Kız Sanayi Mektebi	1
Toplam	12
Genel Toplam	25

Ülke Genelinde Toplam Rüşdiye Miktarı	
Mektepler	Adet
Zikûr (Erkek) Rüşdiye Mektepleri	341
İNâs (Kız) Rüşdiye Mektepleri	12
Toplam	353
Dersaadet'te Zikûr ve İnâs Rüşdiye Mektepleri	25
Genel Toplam	378

Taşra Dârümuallimîn İbtidâiyesi

Mektep	Adet
Edirne Vilayeti	1
Selanik Vilayeti	1
Hüdavendigar Vilayeti	1
Aydın Vilayeti	1
Sivas Vilayeti	1
Toplam	5

*Arşiv vesikasının son sayfasına düşülen notta; “1307’den evvel ve sonra Dersaadet’teki mekâtibin dahi ilave edilmiştir.” diye belirtilmiştir.⁷⁰

Sonuç

Eğitim yoluyla devletin yeniden eski gücüne kavuşacağı düşüncesi, Sultan III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde ağırlık kazanırken, bu süreçteki bütün çabalar, eğitim sisteminin modern bir biçimde dönüştürülmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Özellikle Sultan II. Mahmud ile birlikte eğitim alanında daha temel ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. İlköğretimin zorunlu hale getirilmesi, *Mekteb-i Maârif-i Adliye* ve *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye*’nin açılması, *Tercüme Odası*, *Encümen-i Daniş* ve *Meclis-i Umûr-ı Nâfia*’nın teşkil edilmesi bunlardan bazılarıdır.

19. yüzyılda eğitim sisteminde gerçekleştirilen önemli reformlardan bir tanesi de rüşdiyelerin açılması olmuştur. Özellikle 1846’da teşkil edilen *Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti*, devletin dört bir yanında rüşdiye mekteplerinin kurulmasını gerçekleştirerek eğitim tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. İlk rüşdiye mektebi, 1847 yılında İstanbul’da, *Davud Paşa Rüşdiyesi* adıyla açılmış ve ardından İstanbul’da ve taşrada rüşdiyelerin açılmasına devam edilmiştir. Bir süre sonra kız rüşdiye mektepleri de açılmış, ayrıca Hristiyan çocukları da rüşdiyelere dâhil edilmiştir. En nihayetinde 1869 yılına kadar rüşdiyeler önemli bir artış göstererek Tanzimat eğitimi siyasetinin temelini teşkil etmiştir. 1869 yılında çıkarılan *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ise rüşdiyelerin eğitim sistemindeki yerini belirlemesi açısından çok önemlidir. *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile eğitim ve öğretimin özellikleri, okutulacak dersler, ders programları gibi hususlar belirlenmiş ve 1870’ten sonra rüşdiyelerin sayısı giderek artmıştır. Fakat 1889 yılında çıkarılan bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilmiş ve bu karar doğrultusunda kapatılan rüşdiyelerin tahsisatı, öğretmenleri ve diğer görevlileri idadilere nakledilmiştir.

Bu çalışma kapsamında ele alınan rüşdiye istatistiği de tam bu döneme yani H. 1307/ M.1889-1890 yıllarına denk gelmektedir. *Osmanlı Arşivi*’nde tespit edilen bu istatistikte, H.1307/M.1889-1890 yıllarında ülke genelinde mevcut olan rüşdiyelerin idari birimler itibariyle dağılımı ve sayıları detaylı bir şekilde verilmiştir. İlgili istatistiğin daha önce herhangi bir çalışmada da kullanılmadığı görülmüştür. Yapılan çalışmalarda, genel olarak bu yıllardaki rüşdiye sayılarıyla ilgili toplam sayıya yer verilmiştir. Tespit edilen ilgili istatistikte ise Osmanlı Devleti’nin bütün idari birimlerinde yer alan rüşdiyelerin isimleri ve

sayıları verilmiştir. İstanbul ve taşradaki rüşdiyeler, kız ve erkek mektepleri olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu istatistiğin, 1889-1890 yıllarında rüşdiye sayısını toplu bir şekilde görmek ve hangi idari birim içerisinde kaç rüşdiyenin aktif olduğunu tespit etmek adına önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BOA, A.MKT.MHM., 100/98, 3 Rebiülevvel 1273/1 Kasım 1856.

BOA, A.MKT.MVL., 87/86, 8 Şevval 1273/1 Haziran 1857.

BOA, A.MKT.UM., 278/95, 19 Şaban 1273/14 Nisan 1857.

BOA, İ.DH., 175/9411, 21 Cemaziyelahir 1264/25 Mayıs 1848.

BOA, İ.DH., 175/9470, 3 Şaban 1264/5 Temmuz 1848.

BOA, İ.DH., 353/23335, 19 Ramazan 1272/24 Mayıs 1856.

BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-92.

BOA, MF.İBT., 27/110, 1308/1890-91.

BOA, MVL., 298/3, 19 Receb 1272/26 Mart 1856.

BOA, MVL., 350/7, 9 Şaban 1272/15 Nisan 1856.

Resmî ve Süreli Yayınlar

Düstûr, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 184-219;

Düstûr, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 249-257.

Düstûr, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 187-190;

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 45. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1307, s. 354.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 46. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1308, s. 354.

Takvim-i Vekâyi, Sayı: 176, 21 Zilkade 1254/5 Şubat 1839.

Takvim-i Vekâyi, Sayı: 372, 23 Rebiülevvel 1264/28 Şubat 1848.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924), Cilt: VI, Tarihi İstatistikler Dizisi, (Haz. Mehmet Ö. Alkan), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 35.

Diğer Basılı Eserler

150. Yılında Tanzimat, (Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

AKYILDIZ, Ali, “Mekteb-i Maârif-i Adliyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2. Cildinde, Ankara 2019, s. 236-238.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2008*, Pegem Akademi, Ankara 2008.

ALTIN, Hamza, “1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, (2008), (ss.271-283).

ALTINOVA, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXI, İstanbul 2006, (ss. 513-514).

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXI, İstanbul 2006, (ss. 515-516).

BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1067, Eskişehir 1998.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1991.

DAVISON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğunda Reform: 1856-1857*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.

DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, (Ed. H. C. Güzel), Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, (ss.44-60).

ENGELHARDT, Edouard, *Türkiye ve Tanzimat*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1989.

ERDOĞDU, Teyfur, “Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-I”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, Ocak 1996, (ss.183-247).

ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: II, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940.

İNALCIK, Halil ve SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

KARAL, Enver Ziya *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V-VII, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, Cilt: VII, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KAYA DOĞANAY, Fatma, *Tanzimât’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2007.

Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1338.

OMAY, Aliye, "İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu", *Türk Yurdu*, Cilt: VIII (8), (Eylül 1987), (ss.52-57).

ÖRENÇ, Ali Fuat, "Silvan Rüşdiye Mektebi ve Tedrisatı", *Sultanlar Şehri Silvan, Eğitim-Kültür-Medeniyet*, (Edit. Oktay Bozan vd.), Sonçağ Akademi, Ankara 2021, (ss. 1-34).

ÖZCAN, Abdülkadir, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992, (ss. 441-474).

ÖZTÜRK, Cemil "Dârümuallimât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul 1993, (ss. 549-550).

ÖZTÜRK, Cemil, "Dârümuallimîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul 1993, (ss. 551-552).

ÖZTÜRK, Cemil, "Rüşdiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXV, İstanbul 2008, (ss.300-303).

Refet (Urfa Mebûsu), "Türkiye'de İptidai Maarif", *Türk Yurdu*, Cilt: II, Sayı: 7, Nisan 1341, s. 38-41.

Refet (Urfa Mebûsu), "Türkiyede İbtidâi Maarif-2", *Türk Yurdu*, Cilt: II, Sayı:8, Mayıs 1341, s. 141-144.

SHAW, Stanford J. *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Hür Güldü), Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

SHAW, Stanford J. ve KURAL SHAW, Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), Cilt: 2, E yayınları, İstanbul 2010.

SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (Çev. Osman Yener), İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

ŞANAL, Mustafa, "II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Cilt: 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, (ss. 407-441).

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Gündoğdu vd.), İdeal Kültür Yayıncılık, Ankara 2011.

UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, MEB Yayınları, Ankara 1964.

YILDIZ, Hatip, *Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.

TEKDAL, Danyal, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899)", *Şarkiyat* 12/3 (Ağustos 2020), s. 369-409.

Albümler

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90431---0058.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90435---0013.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90505---0002.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90430---0018.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90428---0026.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0098.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0125.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90504---0043.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90412---0043.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90806---0021.jpg>

EK-1: Rüşdiyeler İle İlgili *Düstûr*'da Yer Alan 15 Maddenin (Md. 18-32.) İlk Sayfası

﴿ ۱۸۷ ﴾

اون النجی ماده مستقل اولان قز صبیان مکتبلیزک خواجه و دیکش
اوسته لری قادی اوله جقدر
فقط مطلوب درجده اهلیتی معلل بنشدیر بلنجیه دکن مسن و ادیب
آدمردن معلم تعیینی جائزدر
اون بدنجی ماه قز صبیان مکتبلیزک اصول تدریسی و صورت اداره سی
و مدت تحصیلیه و نه طلیه سی و شاگردانک تحصیلیه اولان مجبور یتری
واحوال ساره سی ارکک صبیان مکتبلیزک حقتده موضوع اولان احکام
نظامیه به تابع اوله جقدر

(مکتب رشديه)

اون سکرنجی ماده بشوز خانه بی متجاوز اولان برقصه اهالیسی صرف
اسلام ایسه بالکن اسلام و صرف خرستیان ایسه بالکن خرستیان ایچون بوز
مکتب رشديه اوله جقدر و اگر اهالیسی مختلط ایسه اسلام ایچون بشقه
و خرستیان ایچون بشقه بر مکتب رشديه یا یله جقدر و بووجهله مختلط
قصبه ده مکتب رشديه سی اوله حق صنف اهالیزک عددی بوزخانه دن زیاده
اولق لازمدر و سائر صنوف غیر مسلمه حقتده بو قاعده جاریدر
اون طقوزنجی ماده مکتب رشديه نك مصارف انشایه سی و معلم و خدمه سنک
مخصصاتی و سائر کافه مصارفاتی ولایت معارف اداره سی سنديغندن تسویه
قلنه جقدر

یکرمجی ماده تأسیس اولنه جق مکتب رشديه اذبه سی مجلس کبیر
معارفدن وریله جک رسمه تطبیقا انشا قلنه جقدر
یکرمی زنجی ماده هر مکتب رشديه نك شاگردانی مقدارینه کوره بر
ویا یکسر معلم اول و ثانسی اولوب بونلر معلمین نظامنامه سنه تطبیقا
انتخاب و تعیین قلنه جق و بوندن بشقه هر مکتب رشديه نك بر مبصر و بر بوانی
دخی اوله جقدر

یکرمی ایکنجی ماده رشديه معلم اوللریزک سکزر بوز و معلم ثابلیزک بشر
بوز غروش معاشی اوله جق و مبصره ایکی بوزالی و بوابه بوزالی غروش
معاش و بریلوب مصارف متفرقه سیچون سنوی دردر بیک غروش تخصیص
ایدیله جک و بو حساب کوره هر مکتب رشديه نك مصارف عادیه سنویه سی
نهایت فرق بیک غروش اوله جقدر

Ek-3: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümü İçerisinde Yer Alan Rüşdiye Mektepleri

Resim 1: Ankara Rüşdiye Mektebi⁷¹

Resim 2: Ayntab Rüşdiye Mektebi⁷²

71 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90431---0058.jpg>

72 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik

Resim 3: Erzincan Rüşdiye Mektebi⁷³

Resim 4: Urfa Rüşdiye Mektebi⁷⁴

Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90435---0013.jpg>

73 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90505---0002.jpg>

74 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90430---0018.jpg>

Resim 5: Rodos Rüşdiye Mektebi⁷⁵

Resim 6: Karahisar-ı Şarki Kasabası'nda Rüşdiye Mektebi⁷⁶

75 Rodos Rüşdiye Mektebi, Fethi Paşa Evkafı'ndan olup 1268 senesinde küşad olunmuştur. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90806---0021.jpg>

76 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90428---0026.jpg>

Resim 7: Bevrut'ta Rüsdive Mektebi⁷⁷

Resim 8: Lazkiye Kasabası'nda Rüşiye Mektebi⁷⁸

77 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0098.jpg>

78 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik

Resim 9: Kudüs-i Şerif Sancağı Halilu'r Rahman Rüşdiye Mektebi⁷⁹

Resim 10: Dimetoka Kasabası'nda İbtidâiye ve Rüşdiye Mektebi⁸⁰

Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0125.jpg>

79 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90504---0043.jpg>

80 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90412---0043.jpg>

(Tablo içinde kullanılan dipnotlar)

1 Ders programının altına düşülen notta; “yaz ve kış rüşdiye mektepleri ale’l-umûm vakt-i zuhurdan dört saat evvel açılacak ve yarım saat sonra derslere bidâ olunub eyâm-ı sayfda nihayet saat onda ve eyâm-ı şitada saat on buçukta azâd edilecektir.” denilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT., 27/110, 1308/1890-91.

2 Bayram Kodaman, a.g.e., s. 101-102.

3 Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924), Cilt: VI, Tarihi İstatistikler, (Haz. Mehmet Ö. Alkan), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s.46.

4 Verilen dipnotta horasan’ın iki defa yazıldığı, bu nedenle erkek rüşdiyelerin 369 ve toplam okul sayısının ise 375 olduğu belirtilmiştir. Bu durumda erkek öğrenci sayısı 16.592, toplam erkek öğrenci sayısı ise 16.751 olmuştur. Bkz. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924), s. 46.

5 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.

6 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.

7 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.

8 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.

9 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.